

Довідково-пошуковий апарат наукової бібліотеки: сторінками історії (до 20-річчя ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського)

У статті висвітлено історичний шлях організаційного становлення й розвитку довідково-пошукового апарату Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та його трансформування від друкованого до електронного каталогу під впливом сучасних комп'ютерних технологій.

Сучасні бібліотеки є центрами збереження національної культури, скарбницями спадщини українського народу, джерелом духовного розвитку нації. Тож немає нічого дивного в тім, що актуальним, але досить складним питанням в організації роботи бібліотек, є нові вимоги до організації знань, зокрема через систему каталогів і картотек у традиційній та електронній формі. Сьогодні вже неможливо уявити бібліотечно-інформаційне обслуговування читачів без застосування інформаційно-комунікаційних технологій, вільного доступу до вітчизняних і світових інформаційних ресурсів. Проте було так не завжди. Історії створення довідково-пошукового апарату Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського присвячено цю статтю.

Державна науково-педагогічна бібліотека (ДНПБ) України імені В. О. Сухомлинського – наукова установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства та біографістики, національне галузеве книгосхо-

вище, всеукраїнський центр із питань бібліотечно-бібліографічного й науково-інформаційного забезпечення фахівців у галузі освіти, педагогіки і психології, галузевий центр міжбібліотечного абонементу, координаційний і науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки (МОН) України та Національної академії педагогічних наук (НАПН) України. Бібліотеку засновано відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 1999 року № 2018 на базі наукової бібліотеки Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України та Центральної освітянської бібліотеки (ЦОБ) Міністерства освіти України в результаті їх реорганізації. Вона входить до складу НАПН України. 5 листопада 2003 р. ДНПБ України присвоєно ім'я видатного українського вченого, педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського за вагомих внесок у популяризування творчої діяльності та втілення його ідей.

Головною метою ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як наукової установи загальнодержавного рівня та спеціальної книгозбірні є проведення наукових

**Олена
Помчалова,**

молодший науковий співробітник відділу комплектування та наукового опрацювання документів Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

досліджень із питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства й біографістики для науково-інформаційного забезпечення та сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки і психології, упровадженню результатів наукових досліджень і кращого досвіду в практику роботи бібліотек закладів освіти, а також підвищенню професійного, духовного та культурного рівня педагогічних і науково-педагогічних, наукових працівників, здобувачів освіти та інших категорій користувачів [8].

Історія ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського вміщує історію двох вище названих бібліотек. Науково-педагогічну бібліотеку як структурний підрозділ Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП) засновано в 1926 р. У спадок їй дісталися фонди довідково-педагогічної бібліотеки Харківського товариства поширення в народі грамотності (ХТГ). Перший директор – організатор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського Павла Іванівна Рогова, досліджуючи історію головної освітянської книгозбірні країни, писала: «Я хочу нині вклонитися пам'яті членів Харківського товариства поширення в народі грамотності, які у 1869 році започаткували в його структурі Довідково-педагогічну бібліотеку і з великою любов'ю й відданістю справі збирали відповідні видання з усієї Російської імперії. Ця бібліотека, як і Харківське товариство поширення в народі грамотності, проіснувала п'ятдесят років» [4].

У 20–30 рр. ХХ ст. науково-педагогічна бібліотека УНДІПу стає, відповідно до постанови Українського головного управління науковими установами при Народному комісаріаті освіти УСРР, всеукраїнським інформаційним центром з питань педагогіки та психології. У 1934 р. УНДІП переїздить до нової столиці України – Києва. У 1936 р. туди також переведено і науково-педагогічну бібліотеку. З 1936 р. і по 1999 р. вона забезпечувала фахові інформаційні потреби науковців не лише УНДІПу, а й з усієї країни.

Другою складовою частиною

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського стала Центральна освітянська бібліотека. Вона свого часу успадкувала фонд профспілкової педагогічної бібліотеки Київського будинку вчителя, заснованої ще у 1923 р. Її призначенням стало інформаційне забезпечення фахових потреб освітянської спільноти, у першу чергу вчителів-практиків.

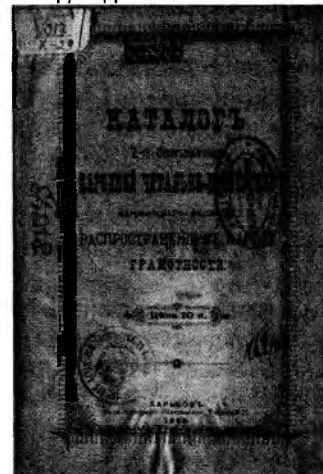
Новостворена бібліотека розмістилася в будівлі колишнього професійно-технічного (будівельного) училища за адресою: вулиця Максима Берлінського, № 9 (головне приміщення). Колишня ЦОБ стала її філією № 1 і залишалась у приміщенні Київського міського будинку вчителя (вул. Володимирська, 57) до липня 2017 р., коли у зв'язку з ухваленням рішення про постановку Будинку вчителя на капітальний ремонт філію бібліотеки ліквідовано, а її фонди перевезено до головного приміщення. Така історія та структура багато в чому вплинула на подальшу роботу новоствореної бібліотеки, зокрема організацію її фондів, каталогів, обслуговування користувачів тощо.

Вивчаючи історію створення, становлення й розвитку бібліотеки УНДІПу, неможливо оминати історію бібліотечних каталогів. На жаль, довоєнний період функціонування каталогів недостатньо досліджено через брак інформації. Відомо лише, що у 1938–1941 рр. книгозбірня видала 10 випусків бібліографічного бюлетеня «Педагогічна і методична література», які стали попередниками карткового систематичного каталогу бібліотеки. Саме створення бюлетеня виявилось значущою подією, тому що завдяки йому стало можливим повноцінне розкриття фонду бібліотеки та орієнтування в ньому для розшукування потрібної інформації [7].

Цікавим джерелом для дослідників педагогіки, історії, психології, розвитку бібліотечної та книговидавничої справи є каталог, виданий Харківським товариством поширення в народі грамотності для ознайомлення громадськості з переліком наявної в підпорядкованих йому книгозбірнях вітчизняної та зарубіжної літератури педагогіко-психологічного спрямування, новими надходженнями періодичних

видань.

Сьогодні в ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського зберігається низка каталогів, виданих за сприяння ХТГ, з печатками товариства та науково-педагогічної бібліотеки УНДІПу. Під час пошуку виявлено часткову відповідність переліку літератури з каталогів сучасним фондам бібліотеки. Зокрема, значна кількість документів з фонду аналогічна зазначеним у каталогах і містить печатки та штампи ХТГ, а також Довідково-педагогічного комітету. Яскравими прикладами бібліографічних каталогів є «Каталог 2-й безплатной народной читальни-библиотеки Харьковского Общества распространения в народе грамотности», виданий у 1895 р., доповнений і перевиданий у 1900 р., а також «Каталог 3-й безплатной народной читальни-библиотеки Харьковского Общества Распространения в народе грамотности» (1900 р.), які відображають доступну тогочасним читачам літературу з різних галузей знань та народного господарства, довідкові та періодичні видання, книжки для дітей.

У роки Другої світової війни УНДІП евакуювали до Харкова, а фонди книгозбірні залишилися у Києві. Тільки завдяки самовідданим зусиллям жінок-бібліотекарів їх вдалося зберегти, чого не можна сказати про каталоги. Після визволення Києва УНДІП повернувся з евакуації та продовжив роботу. У повоєнний період разом з інститутом відновила діяльність і бібліотека, до якої систематично почав надходити обов'язковий примірник галузевої літератури з питань педагогіки, школознавства, методики викладання окремих предметів, історії, філософії, соціології тощо. Стрімке зростання обсягу інформації потребувало своєчасного її опрацювання, адже від цього залежала інформаційна діяльність бібліотеки. Її працівники створили довідково-пошуковий апарат, який розкривав фонд книгозбірні в різних аспектах. Заново були організовані алфавітні каталоги (АК). Великою подією стало створення систематичного каталогу (СК), який розкривав перед читачами змістове наповнення фонду бібліотеки. Від самого початку систематизування фонду й організацію СК бібліотеки здійснювали за таблицями десятикової класифікації Добржинського Є. Н., згодом – за Універсальною десятиковою класифікацією (УДК). Таким чином, умовно часом організації карткових каталогів науково-педагогічної бібліотеки УНДІПу визначено 1945 рік [3].

Що стосується фондів і каталогів Центральної освітянської бібліотеки, зважаючи на всі перипетії, що відбувалися з приміщенням колишнього Педагогічного музею, а згодом Київського міського будинку вчителя, достеменно встановити їхню історію не вдалося. З переведенням у 1993 р. ЦОБ у приміщення Будинку вчителя, до її фонду потрапили розрізнені видання з фонду бібліотеки Будинку, що випадково збереглися десь у підвалах. Жодних каталогів у спадок ЦОБ не залишилось, їх довелося створювати з нуля. Так згодом створено довідково-пошуковий апарат, що складався з читацького алфавітного та систематичного каталогів, а також започатковано допоміжні каталоги авторефератів дисертацій, літератури іноземними мовами, періо-

дичних видань, систематичну картотеку газетно-журнальних статей (СКС), картотеку фонду виконаних бібліографічних довідок, фонду довідкових і бібліографічних видань. В основу систематичного каталогу та СКС ЦОБ було покладено таблиці бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК). Така їх організація зберігалася до 2014 року, коли було ухвалено рішення про відмову від ББК і започаткування СК за УДК.

Одним з провідних напрямів роботи будь-якої бібліотеки є організація колективного користування друкованими й іншими документами, зібраними в її фонді. Для цього в бібліотеках створюють каталоги та картотеки, об'єднані в цілісну систему. Завдяки їй можливо багатаспектно представити фонд бібліотеки та надати до нього вільний доступ з урахуванням інформаційних потреб і запитів користувачів.

На 1 січня 2019 року Система каталогів і картотек (СКК) ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського складається з 23 карткових каталогів і картотек, їх обсяг становить 1 869 023 бібліографічні записи (БЗ), записів в електронному каталозі (ЕК) – 345 421 [1]. Частина карткових каталогів поповнюється й досі, частину законсервовано у зв'язку з відсутністю в них потреби – їх замінив ЕК. Формування та вдосконалення всієї системи каталогів відбувалося протягом довгого історичного періоду. За цей час каталоги зазнали чимало перетворень – поповнення й вилучення карток, науково-методичне й технічне редагування, зміни в підходах до представлення видань тих або інших авторів, розкриття змісту документів, зовнішнє й внутрішнє оформлення тощо.

Сьогодні всі карткові каталоги бібліотеки за формою представлення інформації про документи поділяються на алфавітні та систематичні, за мовною ознакою – на каталоги документів українською та російською мовами і документів іноземними мовами. За формою документів виділені каталоги періодичних видань, дисертацій та авторефератів дисертацій, за призначенням – службові та читацькі. Організовані також каталоги окремих підфондів: Кабінету бібліотекознавства та читального залу Фонду В. О. Сухомлинського.

Особливе місце серед каталогів бібліотеки посідають алфавітні. Вони з найбільшою повнотою відображають фонд за авторською ознакою. У центральному алфавітному каталозі важливу функцію для пошуку потрібного документа виконують авторські комплекси. Їх яскравими прикладами можуть слугувати бібліографічні записи творів В. О. Сухомлинського, М. Д. Ярмаченка, С. Х. Чавдарова, П. Р. Чамати, М. П. Ніжинського, М. М. Грищенка, Б. С. Кобзаря та багатьох інших видатних українських учених-педагогів.

Алфавітний каталог не без підстав має назву авторського, оскільки в жодному іншому з існуючих бібліотечних каталогів авторський склад фонду не розкрито з такою повнотою. Тільки у цьому каталозі БЗ видань певного автора незалежно від їхнього змісту зібрано разом. Завдяки цьому алфавітний каталог по праву вважається основним довідковим апаратом будь-якої бібліотеки. Його широко використовують для обслуговування читачів.

Центральний систематичний каталог (ЦСК) призначений як для читачів, так і для службового користування. ЦСК містить БЗ усіх документів, відображених в центральному алфавітному каталозі документів українською та російською мовами незалежно від того, на яких носіях інформації вони представлені. Тут відображено книжки, брошури, продовжувані видання, альбоми, атласи та інші видання, опрацьовані як книжки. У ЦСК представлено всі наявні в бібліотеці передруки та повторні видання. Його організовано за УДК. Допоміжним апаратом до ЦСК є алфавітно-предметний покажчик (АПП) зі службовою систематичною контрольною картотекою (СКК). Обсяг каталогу на 01.01.2019 року становить 294 950 карток. Хронологічне охоплення документів, відображених у каталозі – з XVIII століття й до сьогодні.

Традиційні каталоги бібліотеки містять картки різних видів: рукописні, машинописні, друковані, а також отримані друком на принтері.

Безперервне та масштабне збільшення інформації стало приводом для впровадження й використання в роботі бібліотек інформаційно-комунікаційних тех-

нологій. У ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у 2013 р. здійснено роботу з ретроспективної каталогізації фондів. На першому етапі створено імідж-каталог, у якому відображено понад 230 тис. карток.

Імідж-каталог (ІК) – один із найбільш ефективних засобів ретроконверсії карткових каталогів бібліотек, що мають великий ретрофонд (тобто такий фонд, який не відображено в електронному каталозі), та є електронною моделлю традиційних карткових каталогів, побудованою на основі оцифрованих (відсканованих) образів каталожних карток. Його структура ідентична структурі карткового каталогу.

Завдяки ІК можливо здійснювати пошук та замовлення документів, не відображених в електронному каталозі. ІК є складовою інформаційно-пошуковою системою бібліотеки та представлений у вигляді електронних копій карткових абеткових каталогів. Особливістю імідж-каталогу є те, що він не містить відомості про такі спеціальні види документів, як дисертації та автореферати дисертацій. У ньому представлено лише основні картки (на першого автора або назву твору, якщо авторів більше трьох). Друга особливість імідж-каталогу поля-

гає в тому, що він не поповнюється новими надходженнями. Інформацію про них незалежно від року видання відображено винятково в ЕК. Останнє поповнення карткових каталогів, що знайшло своє відображення в ІК, здійснено в серпні 2013 р. Пошук в ІК, як і в будь-якому картковому каталозі, здійснюють за роздільниками, у межах роздільника – методом послідовного перегляду карток натисканням на їхнє зображення праворуч або ліворуч від роздільника. Свого часу ІК розглядався як проміжний етап створення електронного каталогу (ЕК). Надалі планувалося здійснити конвертування інформації в UNIMARC-формат з подальшим імпортуванням у БД «Книги» ЕК [9]. З технічних причин це не було здійснено.

Роботи зі створення ЕК у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського розпочато у 2003 році. Він складається з 13 загальних і низки службових баз даних, організованих за видами відображуваних документів або тематикою. На початок січня 2019 р. ЕК вмістив понад 402 000 бібліографічних записів. Електронний каталог є складовою частиною системи каталогів і картотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, працює в реальному режимі часу і надається в розпорядження ко-

ристувачам. Він одночасно виконує функції абеткового, систематичного і предметного каталогів, і СКС, а також розкриває склад і зміст документів різними мовами, які становлять фонд бібліотеки, незалежно від того, на яких носіях інформації (друкованих, аудіовізуальних, електронних тощо) вони представлені. Слугує для забезпечення вільного доступу до фондів бібліотеки та реалізації багатоаспектного пошуку інформації. Створення ЕК сприяє підвищенню якості інформаційного обслуговування завдяки оперативному задоволенню інформаційних запитів усіх категорій користувачів бібліотеки.

Каталоги ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського мають велике наукове, історичне й культурне значення. Довідково-пошуковий апарат бібліотеки, представлений системою каталогів і картотек, які функціонують з перших повоєнних років, сприяє поліпшенню роботи, популяризуванню та поширенню педагогічних знань серед читачів. Досвід бібліотеки підтверджує, що сьогодні електронні та карткові каталоги взаємно доповнюють один одного, сприяють якісному бібліографічному обслуговуванню користувачів.

Список літератури

1. Каталоги і картотеки ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс] : [портал] / Держ. науково-педагогічна б-ка ім. В. О. Сухомлинського. – Режим доступу: <http://dnpb.gov.ua/ua>.
2. Орищенко І. О. Формування фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : Харківський період (1869–1926 рр.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>.
3. Помчалова О. Г. Довідково-пошуковий апарат наукової бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки : історія й сьогодення [Текст] / Помчалова О. Г. // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. – 2018. – Вип. 6 : зб. наук. пр. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; редкол.: Л. Д. Березівська (голова), Л. І. Страйгородська (заст. голови), С. М. Зозуля, О. Б. Бондарчук. – Київ, 2017. – С. 72–80.
4. Рогова П. І. Бібліотека імені В. О. Сухомлинського – модерний Всеукраїнський науково-інформаційний, освітній та культурний центр [Текст] / П. І. Рогова // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та інновації менеджменту навчальних закладів і реалізація управлінських проєктів», Всеукраїнського науково-практичного семінару «Менеджмент у педагогічній системі А. С. Макаренка та його використання в освітньому просторі України», Всеукраїнського науково-практичного семінару «Стратегії розвитку сучасного менеджменту та управління проєктами» (м. Полтава, 11–12 березня 2010 р.) / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – С. 22–24.
5. Рогова П. І. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського: історія і сучасність [Текст] / П. І. Рогова // Бібліотеки України загальнодержавного значення: історія і сучасність : зб. ст. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.]. – Київ, 2007. – С. 97–113. – Бібліогр.: 16 назв.
6. Рогова П. І. Шість років з історії Центральної освітнянської бібліотеки (1993–1999) [Текст] / П. І. Рогова // Історія освітнянських бібліотек України : наук. зб. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; редкол.: П. І. Рогова (голова), К. Т. Селіверстова [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 146–157.
7. Самборська М. О. Становлення і розвиток науково-педагогічної бібліотеки Українського науково-дослідного інституту педагогіки [Текст] / М. О. Самборська, П. І. Рогова // Історія освітнянських бібліотек України : наук. зб. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; редкол.: П. І. Рогова (голова), К. Т. Селіверстова [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 183–190.
8. Статут Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського [Текст] : нова ред. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – Київ, 2016. – С. 2–3.
9. Ушакова Л. М. Ретроспективна конверсія карткових каталогів і створення імідж-каталогу: технологічний підхід [Електронний ресурс] / Л. М. Ушакова // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – Вип. 4. – С. 254–259. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npdnpbc_2014_4_27.